

njemački, španjolski, francuski i talijanski jezik.

Da bi se olakšalo snalaženje i pretraživanje pojmova na hrvatskom jeziku, sistematskom dijelu pojmovnika prethodi abecedni popis hrvatskih pojmova. Ovo pojmovno kazalo (gdje je što) nužno je pomagalo jer omogućuje brzo lociranje hrvatskih prijevoda koji u pojmovniku nisu poredani po hrvatskom abecednom poretku. Na kraju knjige nalaze se kazala pojmova na njemačkom, španjolskom, francuskom i talijanskom jeziku, s rednim brojem objašnjenog pojma.

U pojmovniku nisu sustavno naznačeni generički i partitivni odnosi između pojmova (hijerarhijski odnosi), ali se putem uputnica izraženih simbolom »->« ukazuje na veze između objašnjenog pojma i pojma koji s njim stoji u nekom asocijativnom odnosu. Odnosi i narav veze nisu uvijek izrijekom naznačeni (ponekad se radi o partitivnoj vezi između pojmova, a ponekad o sinonimnoj uporabi). Iako je ovo iznimno korisno pomagalo jer povećava i precizira kontekst mogućih relevantnih upita, treba upozoriti na neke nepotpunosti u sustavu ovih uputnica. Jedan od glavnih propusta odnosi se na jezičnu neujednačenost. Tako se, primjerice, za odrednicu **946 Zone, buffer** daje prijevod **Tamponsko područje** s kojeg se upućuje na **119 Međuzona**, gdje se navodi tumačenje pojma. Međutim, u hrvatskom kazalu za dotični se pojam rabi termin **Međuprostor**, a termin **Međuzona** se ne navodi.

Pojmovnik sadrži i tzv. prilog u kojem je dana opća klasifikacija otpada. Izrazito koristan i pregledno usustavljen ovaj dio pojmovnika iscrpno objašnjava i definira – ili upućuje putem uputnica u sistemski abecedni dio pojmovnika – sve varijante i oblike (sintagme) složenih pojmova. Dodatak stoga predstavlja jedan oblik permutiranih postkoordiniranih pojmova, inače uobičajeno pomagalo u tezaurusima.

Konačno, treba istaknuti da je ovo prvi hrvatski prinos terminološkoj i pojmovnoj standardizaciji u ovoj, po važnosti sve istaknutijoj problematici. Njegove sličnosti s tezaurusima kao uobičajenim pomagala za sadržajnu analizu dokumenata, odnosno označavanje i pretraživanje informacija, nisu slučajne. Možemo se nadati da pojmovnik predstavlja prvi korak u budućoj izradi jednog takvog informacijskog alata.

Tomislav Murati

Vittorio Hösle

FILOZOFIJA EKOLOŠKE KRIZE

Matica hrvatska, Zagreb, 1996., 152. str.

Vittorio Hösle je filozof, rođen 1960. u Milanu. Objavljuje na njemačkom jeziku, a **Filozofija ekološke krize** prvo je njegovo djelo prevedeno na hrvatski jezik. Knjiga sadrži pet poglavlja (zapravo pet predavanja, od ukupno deset, što ih je Hösle održao 1990. u Moskvi) koja se bave filozofskim promišljanjem ekološke krize. U uvodu Hösle pojašnjava zašto se latio te teme: »Jer filozofija ima posla sa istinom, i to ne s ovom ili onom točnom, već s onom istinom koja se tiče cjeline bitka, a u toj cjelini bitka jedinstveno mjesto pripada čovjeku kao jedinom nama poznatome biću koje može zamijetiti glas zakona ćudoređa. Filozofija ne smije ostati ravnodušna prema svojoj sudbini. ...Dostojanstvo čovjeka sastoji se u tome što je nositelj nečega što ga transcendirira, i stoga je mogući kraj čovjeka stvar koja nipošto ne pogađa jedino njega samoga. Kolektivno samoubojstvo vrste bilo bi toliki zločin protiv apsoluta da bi zasjenilo sve što se do sada dogodilo.« Tim riječima Hösle ukazuje ne samo na mogućnost bavljenja filozofije ekološkom krizom nego na filozofijsku nužnost bavljenja njome.

Kako svladati, nadvladati i prevladati ekološku krizu, ključno je pitanje knjige na koje autor već u Uvodu daje okvirni

odgovor. Naime, premda je reusmjerenje globalne svjetske politike i te kako bitna stavka u rješavanju ekološke krize, ono će nastupiti tek kao posljedica kategorijalnog obrata ljudskih vrijednosti, u središtu kojega je pojam prirode, drukčije shvaćanje prirode i, time, drukčiji odnos prema prirodi. Budući da je rascjepkanost znanja i znanosti jedan od glavnih krivaca nastanka ekološke krize, Hösle se poziva na filozofiju koja bi (kao majka svih znanja) morala okupiti svoju mnogobrojnu djecu te se dostojno suprotstaviti gorućem problemu.

U prvome poglavlju – kuhnovskim jezikom naslovljenom (i sadržajno slijedećem) *Ekologija kao nova paradigma politike* – Hösle savjetuje Ruse što im je činiti i čemu težiti u nastalom procjepu između nedavno srušenog starog i još neuspostavljenog novog temeljnog konsenzusa. Dobro bi im bilo – misli Hösle – da se ne zavaravaju blještavilom zapadnjačkog načina života, jer on, budući da prekomjerno opterećuje majčicu nam Geju, nije moralan, a ionako će uskoro stoljećem okoliša, kao novom, ekološkom paradigmom koja nasljeđuje staru nacionalno-socijalističku, biti prevladan. Temeljna je karakteristika »nacionalno-socijalističke« paradigme suvremene svjetske politike da teži miru i blagostanju unutar zemlje, a agresivnoj i eksploativnoj vanjskoj politici – posebice prema zemljama Trećega svijeta, što je posebni problem – sveudilj crpeći trpnu zemlju. Ekonomska paradigma smijenila je naciju kao temeljnu paradigmu – po strukturi antiuniverzalističku, a ova je smijenila religiju – po strukturi univerzalističku. I dok su ljudi nekoć ratovali da bi vjerujući u istog Boga umirali, potom se ubijali da bi uzanosito živjeli, Hösle se pita nije li stoljeće okoliša vrijeme kada odnosi »prijatelj – neprijatelj« neće skakutati čas amo čas tamo, nego se pretvoriti u odnose »prijatelj – prijatelj«? On se nada da će tako biti. Upravo stoga što Rusi nisu bili te sreće da posljednjih sedamdesetak godina žive u materi-

jalnom blagostanju te se na nj nisu mogli naviknuti, mnogo će im lakše biti prihvatiti uvjete nove paradigme – za razliku od zapadnjaka kojima slijedi bolna faza odvikavanja. Budući da Rusi imaju duhovno bogatu i hvalevrijednu prošlost (predrevolucionarnu, naravno), neka im ne bude krivo snagu za (ekološku) budućnost iz prošlosti crpiti.

U slijedećem, drugome poglavlju knjige – *Duhovno povijesni temelji ekološke krize* – u središtu je razmatranja duhovno-povijesni odnos čovjeka i prirode. »Na nesporazumu svršne i vrijednosne racionalnosti temelji se moderno tehnološko doba; to je najdublji uzrok ekološke krize i općenito problema upravljanja u modernim društvima.« Iskrivljen je, dakle, odnos moći i mudrosti. Odveć se razvila čovjekova moć nad prirodom, a mudrost njegova, nažalost, tu moć nije slijedila. Moderna znanost, moderna tehnologija i kapitalističko društvo čine strukturu modernog društva i na svojim plećima nose najveći dio odgovornosti za problem ekološke krize. Nova filozofija prirode koja tek treba biti razrađena, mora već sada odgovoriti na dva zahtjeva: 1) morat će napustiti temeljnu ideju novovjekovne spoznaje da je priroda konačno čovjekova konstrukcija; 2) morat će napustiti ukoliko suprotstavljavanje subjekta (čovjeka) i objekta (prirode). Korijen tog krutog subjektivizma nalazimo – a gdje bismo drugdje – u Descartesa, u njegovim *res extensa* i *res cogitans*. Pojam prirode, prije Descartesa, u različitim je razdobljima bio različito shvaćan. U početku bijaše to pojam prirode arhaičnih kultura – čovjek je dio velikog organizma prirode koja se shvaća kao božanska i živa. Predgrčka kultura je druga razvojna stuba. Razvija se znanost koja je nerazdvojno povezana s mitom. *Differentia specifica* grčke kulture je sofistika iz koje se rađa deduktivna znanost – znanost izvođenja i dokazivanja. Znanost i tehnika se razvijaju paralelno, međutim Grci ne poznaju eksperiment. Bogovi su dio prirode. Razvijaju se ponajviše filozo-

fija (u kojoj je utemeljena cjelokupna antička znanost) i biologija. Kršćanski srednji vijek naučava transcendentnog Boga prema kojemu je priroda ontološki depotencirana. Tu već nalazimo više nego solidan temelj za Descartesovu filozofiju, u kojoj priroda postaje puka *res extensa*, čovjekovim Drugim. Objektivni idealizam morao bi postati temeljem nove filozofije prirode jer obuhvaća i istinu realizma i istinu subjektivnog idealizma. Odnos čovjeka i prirode ambivalentan je. Naime, čovjek je, s jedne strane, dio prirode, a, s druge, svojom jedinstvenom sposobnošću za uvid u načelo prirode i sebe samoga, čovjek transcendiraju prirodu. Dok Kant i Fichte lišavaju prirodu svakog dostojanstva, Leibniz, Schelling i Hegel zauzimaju progrčke stavove o prirodi, koja je duh o sebi, ima subjektivitet i telos, ona je odsluk apsoluta. Moderna se tehnika razvija prema svome »dupliranju«, potenciranju, a po svojoj je naravi neograničena, bez ikakve imanentne mjere. Jednom zadovoljene potrebe stvaraju nove potrebe te ove stvaraju nove i tako u beskraj. Danas zaista više nije lako (Marcuseovim riječima rečeno) odvojiti stvarne od lažnih potreba. Mnoštvo imperativa za imanjem i posjedovanjem sve više potiskuje one za bivanjem – odnos je između »imati« i »biti« katastrofalno narušen, a ima tendenciju ka goremu.

»Izbjegnimo svaki nesporazum; ono što trebamo nije uništenje znanosti, time konačno i uma, već njihova preobrazba.« Tim riječima započinje treći odjeljak – *Etičke konzekvencije ekološke krize* – Hösleove knjige. Kantova univerzalistička etika je revolucionarna glede čovjeka i ljudskosti. Čudoredni zakon nije čovjeku nametnut izvana nego čini njegovu najdublju bit. Hösle nadaje korekturu Kantove etike u trima različitim pogledima: 1) metafizičkom; 2) koji se tiče samog sadržaja čudorednog zakona i 3) koji se tiče problema motivacije. Čudoredni zakon pripada vlastitome idealnom svijetu, ali je i temelj prirodnog svijeta. On zapravo

vlada empirijskim svijetom. I priroda je objekt čudorednih dužnosti jer participira u idealnim strukturama te je se ne smije, bez zaista velike nužde, razarati. Na pitanje kako to priroda može biti objektom čudorednih dužnosti, ako ne može biti njihovim subjektom, Hösle za usporedbu navodi primjer djeteta koje, premda još nesposobno za razumijevanje i ispunjavanje dužnosti, ima pravo na život, jer ubijati djecu jest i moralno nedopustivo i zakonom zabranjeno. Hösle je izrazito osjetljiv na pitanje prava djece i budućih generacija. Smatra naime, da buduće, još nezačete generacije imaju jednako pravo na sva prava koja uživaju živeći ljudi, te da su živeći ljudi, i te kako odgovorni da »ovu jedinu Zemlju« predaju sljedećim generacijama po mogućnosti čistu i cijelu. Glede pitanja pobačaja, Hösle zauzima sljedeći stav: »Dopuštanje pobačaja ne smatram moralnim rješenjem problema prenapučenosti, već i stoga što će onaj tko je uvjeren da genetski potpuno determinirani zamci nemaju prava na život teško razviti osjećaj odgovornosti prema sljedećim generacijama.« Jedan će od glavnih zadataka u ekološkom stoljeću biti odbacivanje infinitizma moderne i ponovno pronalaženje mjere koja je davno izgubljena. Da bismo u tome uspjeli, moramo najprije uskrsnuti te potom prakticirati **asketske ideale**, ali ne utemeljene na religijskom uvjerenju, nego umno spoznate. Kome je za sretan život potrebno više, taj je manje slobodan, a sloboda je nužna za prevladavanje ekološke krize. Moramo revitalizirati i renijansirati četiri klasične glavne vrline – **hrabrost, umjerenost, pravednost i mudrost** – i mnoštvo sekundarnih. Ljudi su, u načelu, isključivo svjesni neposrednih posljedica svoga djelovanja; o daljnjim rijetko razmišljaju. Budući da moderna tehnologija ima daljinski štetne posljedice, i ljudi moraju naučiti misliti »na daljinu.« Prije svega, moraju zavoljeti druge ljude, čovječanstvo u cjelini, a posebice sljedeće generacije – to je preduvjet koji vodi stal-

nom i budnom motrenju štetnih posljedica te djelovanju u smjeru njihova otklanjanja. Znanstvenici bi morali biti odgovorniji i međusobno manje divergentni; gledati više globalne, a manje osobne interese; biti spremniji na suradnju s drugim znanstvenicima i ne smjeti čekati sto-postotno jamstvo katastrofe, jer što je neko zlo veće, prag za djelovanje mora biti niži. Crkve se moraju latiti osuvremenjenja i prilagodbe etike ekološkim smjernicama. Ljudi moraju prvo krenuti svaki od sebe – odbaciti one vrijednosti i navike koje ugrožavaju planet, a prigrliti nove, čiste. I tada, čisti, među drugim ljudima u tom pravcu djelovati. Poglavlje Hösle završava pričom o Joni, starozavjetnom proroku koji uzaludno pokušava pred Bogom pobjeći jer se boji velike odgovornosti svoga zanata. Na kraju, mireći se sa sudbinom i pristavši odigrati namijenjenu mu ulogu – ulogu zlogukog proroka – Jona biva nesretan jer se njegovo proročanstvo nije obistinilo. Bitna je poanta priče koja glasi: dao nam Bog što više proroka Jonine sudbine, s mnoštvom zlogukih, ali nikad ostvarenih proročanstava!

U četvrtom poglavlju – *Ekonomija i ekologija* – autor razmatra načine i mogućnosti simbioznog povezivanja tih dviju – kako se inače smatra – neprijateljica. U ostvarivanju tog cilja ni kapitalističko gospodarsko uređenje (u svom sadašnjem obliku), a ni socijalističko (koje je, kako se pokazalo, izrazito veliki zagađivač) nije dobar put. Kapitalizam, u sadašnjoj formi, pogađaju tri ključna problema: 1) vrednovanje roba po njihovoj tržišnoj umjesto po uporabnoj vrijednosti može dovesti do izobličenja osobnosti; 2) nezaposlenost i 3) iskorištavanje prirode i Trećeg svijeta. Mogućnost pravog puta za ozbiljenje ekološkog stoljeća nalazi se u ideji ekološko-socijalnoga tržišnog gospodarstva. Budući da gospodarski egoizam motivira ljude na rad, besmisleno ga je negirati i pokušavati ukinuti, jer »tko bi htio zatrti egoizam, počinut će zločine još

strašnije od onih koji se moraju pripisati egoizmu.« Dobar primjer za to su Staljinova ubojstva kulaka.

Kojim sredstvima zaustaviti uništavanje okoliša? Prva i najvažnija stvar koja se u tom smjeru mora učiniti jest porezna reforma, tj. moraju se uvesti **ekološki porezi**, po »sistemu« – želiš li zagaditi, plati! Mora doći do prijelaza s političko-pravnih na tržišno-ekonomske mjere, s terapije na **prevenciju**. Tim načinom, će u interesu proizvođača biti čistija proizvodnja – jer je jeftinija. A tko se umjesto malim električnim automobilom želi voziti glemim nenapojivom benzinskom »mrcinom«, neka samo izvoli, ali će to adekvatno i platiti. Osim toga, valja prigrliti i klasičnu tradicionalnu ekonomsku vrlinu – **štednju**: reciklirati sirovine, bolje izolirati prostorije... Poduzeća će, da bi bila uspješna, morati stvarati novi, ekološki *image – corporate identity*. Tvrdoglavci koji se budu držali prijašnjih vrijednosti nužno će propasti jer će novo, ekološko gospodarstvo diktirati uvjete. U skladu s tim, moralno prihvatljiva poduzetnička odluka morat će biti ekonomična, socijalna, demokratska i ekološka. Menadžeri i direktori moraju među prvima usvojiti nove vrijednosti, kvalitete, nov način razmišljanja, a znanost će morati ukloniti zapreke među pojedinim disciplinama te između teorije i prakse.

Političke konzekvencije ekološke krize naslov je petog, ujedno i posljednjeg poglavlja knjige, kojim autor zaokružuje cjelinu, uglavnom rekapitulirajući prethodne teze te dajući još neke praktične savjete za mogućnost okvirnog ozbiljenja ekološko-socijalnoga tržišnog gospodarstva. »Moralno promišljanje naših novih dužnosti neće imati mnogo utjecaja ako se ne uspiju promijeniti okvirni uvjeti nacionalnoga gospodarstva, i to tako da se moralno potrebno djelovanje isplati i iz egoističnih motrišta, jer svi djeluju prema novim normama – ukoliko, ako se ne uspije pobrinuti za to da dobar čovjek ne bude istovremeno i glup.« Nužna je dužnost

države — da bi postala ekološkom — uspostaviti novo **ćudoređe** utemeljeno na novoj moralnosti. Novi političar morat će raspolagati moralnošću i imati moć za realnu provedbu ćudoređa. Država koja se maksimalno ne trudi u očuvanju temelja života svoga pućanstva nije ekološka i mora izgubiti legitimitet. Država mora korigirati pravni sustav krećući od prve toćke, a to je razdioba svijeta prava na na stvari i osobe — *res extensa* i *res cogitans*. Jer i životinje i ekološki sustavi posjeduju **ontološki dignitet** koji se mora zaštititi pravom. Moraju se, dakle, donijeti zakoni o zaštiti životinja, biotopa i vrsta te pogotovo o zaštiti embrija. Valja razmotriti i problem **vlasništva**, jer — kao što je već više puta Hösle istaknuo — zemlja nam je tek na posudbu dana pa se prema njoj treba ophoditi s poštovanjem i zdravu je predati dalje. Hösle daje zanimljive primjere: novine koje bi bile pisane ispirućom tintom te se nakon ćitanja vraćale izdavaću za novo tiskanje, i boce kojih bi vlasnik bilo društvo, a kupovao bi se samo njihov sadržaj. Određene akcije Greenpeacea valja motriti ne samo kao moralne nego i kao zakonite, jer suprotstavljaju veće dobro (spas okoliša) manjemu (nećijoj zaradi). Nadalje, na globalnom planu treba uključiti zakone o zaštiti okoliša u sve sustave. Suci se moraju ekološki doškolovati; ministarstvo za okoliš mora postati jedno od glavnih ministarstava; mora se oformiti zasebna institucija koja bi

simbolićno zastupala interese budućih generacija. Ekološki će urbanizam postati jedna od važnijih znanosti, a ekološka vanjska politika postat će glavnom sastavnicom vanjske politike. Univerzalna država bila bi idealna tvorevina za stoljeće okoliša. Njoj treba težiti. Negdašnji sukob Istok — Zapad ima tendenciju pretvaranja u sukob Sjever — Jug. To treba izbjeći pod svaku cijenu. Bogate zemlje moraju dati sve od sebe da bi se zaštitio okoliš u Trećem svijetu. One su, uostalom, u najvećoj mjeri i odgovorne za ovakvo stanje. Politićari novog kova morat će ujedno biti i »društvenjaci« i »prirodnjaci«. Jezgra nove vizije svijeta jest pomirenje ćovjeka i prirode.

Knjiga je posvećena Hansu Jonasu, od kojega je, kao što i sam priznaje, Hösle puno naućio, a duhom njegove misli protkana je cijela knjiga. I Heideggerov je duh prisutan u knjizi, s ćijim mislima Hösle podosta polemizira. **Filozofija ekološke krize** je iznimno ćitljivo djelo, nekompliranim jezikom pisano, jasnim mislima osmišljeno, s danim odrednicama filozofskog promišljanja ekološke krize. Moramo, dakle, djelovati u pravcu stoljeća okoliša i nadati se što skorijem ispunjenju »fenomena stotog majmuna« u želji da i gorile konaćno shvate o ćemu je tu rijeć.

Tvrtko Źuparić